

nog erger dan ze vermanen wat ze missen, maar ik denk dat Rink de man is om het samenvattende (definitieve klinkt zo veeleisend) boek te schrijven.

J. W. Schulte Nordholt

A. N. M. Wijngaards, *De 'Bibliothèque choisie' van Jean le Clerc (1657-1736). Een Amsterdams geleerdentijdschrift uit de jaren 1703-1713* (Dissertatie Nijmegen 1986, Studies van het Instituut voor intellectuele betrekkingen tussen de Westeuropese landen in de zeventiende eeuw XI; Amsterdam-Maarssen: APA-Holland Universiteits Pers, 1986, xv + 320 blz., f58,30, ISBN 90 302 1011 7).

Lang is de figuur van Jean le Clerc in de schaduw van zijn tijdgenoot Bayle gebleven. Al mag deze laatste misschien in alle opzichten een diepzinniger en scherper geest worden genoemd toch verdient Le Clerc wegens zijn grote veelzijdigheid op theologisch, filosofisch, filologisch, historisch en journalistiek gebied meer aandacht dan tot dusverre is geschied. Het belang van Le Clerc ligt in zijn voortdurend met enorme werkkraft consequent en populariserend uitdragen van algemene opvattingen, die wijzen naar de latere Verlichting. Hij was eigenlijk geen oorspronkelijk wijsgeer of theoreticus. Eerder kan men hem zien als een man, die zijn voorkeur voor een redelijk geloof paarde aan een sterk historiserende en dus kritische instelling ten opzichte van aanvaarde denkbeelden op velerlei gebied. Maar zijn strijd voor een autonoom oordeel en voor verdraagzaamheid had tot gevolg, dat zijn tegenstanders hem vaak als een onverdraaglijke pedant en zelfs ongelovige aan de kaak stelden.

Behalve in een ononderbroken lange reeks publikaties verspreidde Le Clerc zijn ideeën ook in een drietal na elkaar verschenen geleerdentijdschriften, waarvan dit proefschrift het tweede tot onderwerp neemt (over het eerste verscheen reeds in 1981 een bundel van het Nijmeegse instituut). Na een introductie over Le Clercs leven bespreekt Wijngaards de uitwendige geschiedenis van de 28 delen van het tijdschrift. Le Clerc wilde hierin voor geletterden als magistraten, artsen, predikanten en kooplieden, die geen tijd meer hadden zich van alles op wetenschappelijk gebied op de hoogte te stellen, nieuw verschenen maar ook oudere boeken bespreken. Het kwam er uiteindelijk op neer dat, zeker na 1710, vooral contemporain werk werd behandeld en dat Le Clerc, die ongeveer 100 pagina's druks per maand volschreef, ook bijdragen van andere medewerkers ging opnemen. Geleerde vrienden zorgden ervoor dat deze hem toegezonden werden. In een oplage van waarschijnlijk tegen de 2000 stuks verscheen het tijdschrift enkele keren per jaar en vond internationaal een gunstig onthaal, ook in Frankrijk, waar het ondanks een verbod toch door het oogluikend toelaten van de directeur van het *Bureau de la Librairie* (waarmee Le Clerc contact onderhield) werd verspreid. Bij de keuze van boeken, die voor een bespreking geschikt waren, kon Le Clerc zich vrijelijk door zijn eigen voorkeur laten leiden. Zijn uitgever leverde meer dan de helft van deze boeken aan.

Wijngaards waarschuwt ons dat hij geen diepteonderzoek heeft willen verrichten naar de

vele polemieken met onder andere filologen als Perizonius, Burman, Gronovius, filosofen en theologen (vooral naar aanleiding van zijn vertaling van het Nieuwe Testament), waarin Le Clerc verzeild raakte. Het ging hem slechts om een descriptieve verkenning. Ondanks dit beperkte doel krijgen we in het desbetreffende hoofdstuk toch een aardig beeld van de denkbeelden, die Le Clerc, soms op rustige toon, maar ook wel op onverdraagzame wijze zoals in zijn strijd met Bayle, vertolkte. De auteur geeft eveneens de beperktheid van Le Clercs optreden aan. Deze eiste, in naïef vertrouwen op de rede, die immers de waarheid zou helpen te vinden, een onbeperkte vrijheid op voor de journalist en verleende geen plaats aan de fantasie of gevoelens, die hij met een superioriteitsgevoel benaderde. Zijn onbeschroomdheid in het kritiseren van wat hij slecht werk achtte vloeide hieruit voort en deed hem wel eens ten val komen, daar ook zijn kennis van de klassieke talen soms te kort schoot. Fouten in eigen tekstedities waren daarvan het gevolg. Deze goede introductie tot een onderdeel van het leven en werk van Le Clerc bevat tevens twee bijlagen. De eerste met een lijst van alle tot dusverre gevonden brieven (van Le Clerc zelf en aan hem gericht) en de tweede met een opsomming van de drukkers van de in de *Bibliothèque choisie* besproken boeken.

In het daaraan voorafgaande vijfde hoofdstuk tenslotte is een analytisch-thematische index op het besprokene opgenomen. Hierbij wordt de in de reeds boven gesignaleerde uitgave gebruikte indeling in categorieën gehanteerd. Ondanks grote bewondering voor het enorme werk, dat verricht moest worden, kan men zich bij het bekijken van deze op contemporaine normen gebaseerde index afvragen of hier in alle opzichten gelukkig gerangschikt is. Juist in de zeventiende en achttiende eeuw zijn (zoals ook door de auteur wordt onderkend) wetenschapsgebieden vaak zeer vaag afgegrensd. Zo drong bijvoorbeeld in de zeer filologisch georiënteerde geschiedbeoefening de studie der *antiquitates* met zijn Romeinse, Griekse, joodse en vaderlandse takken door op het gebied van theologie en recht. Dit maakt het vervaardigen van een index buitengewoon moeilijk en de volgende opmerking is dan ook alleen bedoeld om dit probleem te verduidelijken. Moet — om een voorbeeld te noemen — A. van Dales verhandeling over de geschiedenis der orakels (1683) niet in plaats van onder de categorie 'Théologie et religion, 3. théologie et apologétique' bij 'Histoire' worden ondergebracht? Fontenelles *Histoire des oracles*, dat Van Dales werk als grondslag nam, vinden we terug in 'Belles lettres' onder '21. divers'. Ook de *Historiarum Indicarum libri XVI* van Giovan Pietro Maffei staat daar gerubriceerd. Dat de eerste twee werken polemisch van aard waren kan, gezien het pragmatisch gehalte van vrijwel alle geschiedschrijving in deze tijd, geen aanleiding tot deze plaatsing zijn, noch, wat het laatste aangaat, het feit dat het niet-Europees territorium betreft of naar humanistische trant in eloquent Latijn is geschreven. Zoals gezegd wil het aangeven van deze wat technische kwestie, maar toch ook niet alleen maar dat, niets afdoen aan de waardering voor dit helder geschreven proefschrift, dat een nieuwe bouwsteen aandraagt voor een intellectuele biografie van het fenomeen Le Clerc.

E. O. G. Haitsma Mulier

A. J. Veenendaal jr., ed., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, VIII, *1 oktober 1708-30 juni 1709* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie CXCVIII; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1986, viii + 747 blz., f175,-, ISBN 90 689 009 27).

Deel VIII van Heinsius' briefwisseling is tot dusver het hoogtepunt van de uitgave. In omvang: evenals deel VII beslaat het slechts negen maanden, maar met een honderd brieven meer; en naar inhoud, want voor deze periode geldt zeker wat enige whiglords (die overigens alle reden tot pluimstrijken hadden) van Heinsius zeiden: 'qu'il rouloit sur luy non seulement tout ce qui regardoit les 7 provinces, mais toutes les grandes affaires de l'Europe ... et qu'il en estoit le centre' (Sauniere aan d'Alonne, 1 maart 1709). Nog onopgemerkt is zijn ordelijke bewaarzucht die nu gelegenheid biedt patronen van samenhang te ontdekken tussen toeval, persoonlijke en interne verhoudingen en de grote politiek. Daarbij vormt dit deel een afgerond geheel.

In oktober, wanneer andere jaren over winterkwartieren werd gesproken, was de veldtocht nog in volle gang. Een kort en duidelijk verslag van de moeizame strijd geeft Heinsius zelf aan zijn neef, gouverneur-generaal Van Riebeeck (28 december 1708). De lichte verbazing over de goede afloop wordt meer dan begrijpelijk als men zijn post in deze periode ziet, want er waren nog andere zorgen dan communicatieproblemen. Algemene onvrede in het Staatse leger en het verval van Marlboroughs gezag, schrikbarend groeiende legerlasten bij een dringende behoefte aan augmentatie (eigenlijk 'buyten vermogen'), onzekerheid over de machtsverschuiving in Engeland. Dit alles bracht de barrière weer in discussie en de mogelijkheid van een 'goede en vaste vrede, 'tgeen', zoals Heinsius zijn brief aan Van Riebeeck beëindigde, 'het oogherck van de oorlogh moet sijn'. Daarover gaat ook een groot deel van de correspondentie in het volgend halfjaar.

Het verloop van de Frans-Staatse toenadering, eerst schriftelijk, dan mondeling, is in de briefwisseling te volgen. Half april sprak men verder te Den Haag in bijzijn van Eugenius en Marlborough en na aankomst van de Franse minister Torcy werd spoedig onderhandeld in nog breder gezelschap. Eind mei scheen de zaak beklonken. Over die Haagse besprekingen geeft Heinsius weinig details, maar hij vroeg nogal eens informatie en de antwoorden zijn het lezen waard. Uit Engeland van Sauniere, Vrijbergen en Portland over de opvattingen van de nieuwe ministers aangaande barrière- en vredeseisen. Uit Brussel van Van den Bergh, Renswoude en Albemarle en van de deputatie naar Rijssel (onder anderen Hop en de Rotterdammer Steenlack) over omvang en kosten van de gewenste verdedigingslijn.

Daarin komen natuurlijk nog heel wat andere onderwerpen aan bod. Zoals de barre winter met ingrijpende gevolgen: schaarste (veel over de graanhandel), stijgende prijzen en tegenvallende inkomsten uit het kaalgevreten bezette gebied. Hongersnood en opstand in Frankrijk, waarover Gallieris vanuit Brussel veel bericht. Dan het geharrewar met de Engelsen over het bestuur — de heren te Brussel twistten ook onderling heftig en de commissie in Rijssel was ver van harmonieus. Eensgezind waren allen in hun afkeer van Cadogan, 'die man'. Ook in hun verlangen naar het einde van 'cette meschante guerre' (Heinsius, 12 december al). Slechts van thesaurier Hop een wat havikachtig geluid.

Levendige brieven, soms met tekenende dialogues (bijvoorbeeld Vrijbergen over Godolphin, Steenlack over Hop), waarop Heinsius hooguit wat sussend reageert. Zelfs als de